

GENÇ (BİNGÖL) İLÇESİ ÇEVRESİNDE DOĞAL YAYILIŞLI EKONOMİK DEĞERİ OLAN BAZI BİTKİLER

Dr. Öğr. Üyesi Azize DEMİRPOLAT

Bingöl Üniversitesi, azizetas3@hotmail.com (corresponding author)

Doç. Dr. Ömer KILIÇ

Bingöl Üniversitesi, omerkilic77@gmail.com

Prof. Dr. Şinasi YILDIRIMLI

Hacettepe Üniversitesi, ot@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Eyüp BAĞCI

Fırat Üniversitesi, ebagci@firat.edu.tr

ÖZET

Ekonomik değerli (tıbbi, aromatik, süs, etnobotanik, arıcılık, baharat, tıp, eczacılık, kozmetik, tekstil, boya, ziraat, tarım, gıda...) bitkilerin tanıtları, doğada tespitleri, ekonomik kalkınmaya faydaları, üretimleri, korunmaları, reklamları daha profesyonelce, bilinçli, planlı, ciddi ve ekonomik kalkınma ile bu konudaki dışa bağımlılığımızı azaltıcı farkındalığıyla yapıldığında ülke, bölge ve ilimize yeni ufuklar açacak, bu değerli bitki türleriyle ismi anılacak, ekolojik dengenin bozulmamasına sebep olacak ve ekonomisine ciddi katkılar sağlayacak potansiyelindedirler. Ekonomik özellikte doğal bitki potansiyeli yönünden oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olmamıza rağmen, bu potansiyelin ekonomik olarak değerlendirilmesi konusunda yetersiz durumdayız. Dolayısıyla bu özellikteki doğal bitki türlerimiz ülkemiz geleceği için çok değerli bir hazine ve ekonomik öneme sahip olup, bunların tespiti, muhafazası, tanıtımı, kullanımı, kültürü, ıslahı ve üretimine daha fazla önem verilmeli bu kapsamdaki çalışmalar sürekli desteklenmelidir. Bingöl-Genç ilçesi çevresinde 2018 vejetasyon döneminde yapılan bu çalışmada, doğal yayılışı olan bazı ekonomik değeri olan bitki türleri (*Crateagus monogyna*, *Gundelia asperrima*, *Taraxacum hybernum*, *Orchis morio* subsp. *syriaca*, *Lotus gebelia*, *Dianthus carmelitarum*, *Convolvulus dorycnium* subsp. *dorycnium*, *Urtica dioica*, *Quercus robur* subsp. *pedunculiflora*, *Cicer incisum*, *Dianthus calocephalus*, *Acanthus dioscoridis* var. *brevicaulis*, *Marrubium astracanicum* subsp. *astracanicum*, *Silene compacta*, *Achillea millefolium*, *Salvia multicaulis*, *Inula graveolens*, *Pisum sativum* var. *pumilio*, *Acantholimon acerosum* var. *acerosum*, *Rosa canina*, *Lamium maculatum*, *Trifolium angustifolium* var. *angustifolium*, *Origanum vulgare* subsp. *hirtum*, *Salvia brachyantha* subsp. *brachyantha*, *Lamium album*, *Salvia sclerae*, *Salvia trichoclada*, *Salvia argentea*, *Melilotus officinalis*, *Rubus sanctus*, *Vicia cracca* subsp. *stenophylla*, *Astragalus kurdicus* var. *kurdicus*, *Mentha longifolia* subsp. *typhoides*, *Melilotus alba*, *Helichrysum plicatum* subsp. *plicatum*, *Thymus haussknechtii*, *Ophrys apifera*, *Stachys lavandulifolia* var. *glabrescens*) belirlenerek fotoğraflandı, tanıtıldı, kullanım alanlarına değinildi ve bunlarla ilgili koruma ve üretim yöntemleri önerildi.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Genç, Ekonomik Değerli Bitkiler

SOME ECONOMICALLY VALUED PLANTS NATURALLY RANGED AROUND THE GENÇ (BİNGÖL) DISTRICT

ABSTRACT

When the introduction, determination in nature, benefits to economic development, production, protection and the advertising of economically valued plants made more professionally, more conscious, more planned, more serious and with the awareness of reducing the foreign dependence in this regard with economic development, these are in potential to expand horizons of our country, area and city, to be mentioned with this valuable plant species, maintain the ecological balance and seriously contribute the economy. Even though we have a rich variety in terms of natural plant potential with economic feature, we are inadequate to get benefit from this potential economically. Therefore, our natural plant species with this features, have great treasure and economic importance for the future of our country, more attention should be given to their identification, protection, promotion, usage, culture, improvement and protection, and the studies in this scope should always be supported. In this study, which is conducted in 2018 vegetation period around Bingöl-Genç district, some naturally ranged economically valued plants *Crateagus monogyna*, *Gundelia asperima*, *Taraxacum hybernum*, *Orchis morio* subsp. *syriaca*, *Lotus gebelia*, *Dianthus carmelitarum*, *Convolvulus dorycnium* subsp. *dorycnium*, *Urtica dioica*, *Quercus robur* subsp. *pedunculiflora*, *Cicer incisum*, *Dianthus calocephalus*, *Acanthus dioscoridis* var. *brevicaulis*, *Marrubium astracanicum* subsp. *astracanicum*, *Silene compacta*, *Achillea milelifolium*, *Salvia multicaulis*, *Inula graveolens*, *Pisum sativum* var. *pumilio*, *Acantholimon acerosum* var. *acerosum*, *Rosa canina*, *Lamium maculatum*, *Trifolium angustifolium* var. *angustifolium*, *Origanum vulgare* subsp. *hirtum*, *Salvia brachyantha* subsp. *brachyantha*, *Lamium album*, *Salvia sclerae*, *Salvia trichoclada*, *Salvia argentea*, *Melilotus officinalis*, *Rubus sanctus*, *Vicia cracca* subsp. *stenophylla*, *Astragalus kurdicus* var. *kurdicus*, *Mentha longifolia* subsp. *typhoides*, *Melilotus alba*, *Helichrysum plicatum* subsp. *plicatum*, *Thymus haussknechtii*, *Ophrys apifera*, *Stachys lavandulifolia* var. *glabrescens*) are photographed, introduced, mentioned about their usage areas by determining them, and protection and production methods about them are proposed.

73

Key Words: Bingöl, Genç, Economically Valued Plants

GİRİŞ

İnsanlar yüzyıllardan beri hastalıklara karşı elde ettikleri bitkiler ile çare bulmaya çalışmışlardır. Hastalıkları, bitkiler ile tedavi etme yöntemleri oldukça başarılı sonuçlar vermiştir. Bundan dolayı bitkilerin tedavide kullanımı, günümüze kadar devam etmiştir. Birçoğu tesadüfen, birçoğu da merak sonucu denenerek etkileri anlaşılan doğal ilaçlar, kulaktan kulağa yayılarak herkes tarafından tanınmış ve yıllar geçtikçe daha farklı bitkilerin başka dertlere de deva oldukları anlaşılmıştır. Diğer bir gelişme de bu bitkilerin, beslenmede lezzet, koku, tad verici ve iştah açıcı özelliklerinin anlaşılması ve kullanımının yaygınlaşmasıdır. Son yıllarda, özellikle de son yirmi yılda dünyada tıbbi ve aromatik bitkilerin ilaç sanayisi için kullanımında büyük artış görülmektedir. Dünya sağlık örgütü (WHO) 20.000 civarında bitkinin tıbbi amaçlarla kullanıldığını saptamıştır. 4.000 bitkisel drog yoğun olarak kullanılırken 400 kadar droğun da ticareti yapılmakta ve Tıbbi ve Aromatik bitkiler sektörü dünya pazarında payını her geçen gün artırmaktadır (Başer 1998). Dünya çapında ticari amaçlarla kültürü yapılan tıbbi ve aromatik bitki sayısı 900 kadardır (Arslan ve ark, 2015).

Türkiye’de tıbbi olarak kullanılan bitkilerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, 500 civarında olduğu tahmin edilmekte; yaklaşık 200 tıbbi ve aromatik bitkinin ihraç potansiyelinin olduğu belirtilmektedir (Baytop, 1999; Ekim ve ark. 2000; Aydın, 2004).

Ticarete yer alan tıbbi ve aromatik bitki sayısının çok fazla ve bunlardan elde edilen etken madde miktarının çok çeşitli olması nedeniyle, ticaret istatistiklerinde tek bir grupta söz konusu

olamamaktadır. Tıbbi ve aromatik bitkilerin Dünya ticaret hacmi ve değeri konusunda en sağlıklı ve güvenilir veriler Cenevre'deki Uluslararası Ticaret Merkezi (UN Comtrade) bilgi bankasından elde edilebilmektedir. Dünya bitkisel drog ticareti son beş yılda ortalama 16,8 milyar dolar ihracat ve 18,6 milyar dolar ithalat olarak gerçekleşmiştir. Üretim bakımından en önemli bitki türlerini; soğan-yumru, çaykahve, baharat, çeşni, kök ve diğer bitki grupları oluşturmuştur. Dünyada tıbbi ve aromatik bitki dış alımını yapan ülkeler içerisinde ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Hollanda, Çin ve Hindistan gibi ülkeler aynı zamanda birçok bitkinin de dış satımını yapan ülkeler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerde değişen sağlık anlayışı, yemeklerde tuz ve yağın azaltılması sonucunda yemeklere tat katması açısından bu grup bitkilerin kullanımını da arttırmıştır (Binici, 2002).

Dünyada ticareti yapılan tıbbi ve kokulu bitkilerin % 50'si gıda, %25'i kozmetik ve % 25'i de ilaç sanayinde kullanılmaktadır. Dünya bitkisel drog ticaretinin 10-13 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmekte olduğu tahmin edilmekle birlikte, ülkemiz maalesef zengin florasına rağmen bu pazardan yaklaşık 5-60 milyon dolarlık bir pay almaktadır. Bu durum aynı zamanda tıbbi ve aromatik bitkileri çoğunlukla işlemeden ham olarak ihraç etmemizden kaynaklanmaktadır (Faydaoğlu ve Sürücüoğlu, 2011).

Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanım Alanları:

- Baharat Yapımında,
- Tıpta ve Eczacılıkta,
- Gıdaların Saklanması,
- Arı Hastalıklarına Karşı,
- Gıda olarak,
- Kozmetik sektöründe
- Bazı Zararlı Böceklerin Öldürülmesinde,
- Yabani Ot Mücadelesinde kullanılabilir

MATERYAL VE METOD

Bu çalışmanın materyallerini Genç (Bingöl) ilçesi ve çevresinde doğal alanlarda yetişen endemik bitki taksonları (*Crateagus monogyna*, *Gundelia asperima*, *Taraxacum hybernum*, *Orchis morio* subsp. *syriaca*, *Lotus gebelia*, *Dianthus carmelitarum*, *Convolvulus dorycnium* subsp. *dorycnium*, *Urtica dioica*, *Quercus robur* subsp. *pedunculiflora*, *Cicer incisum*, *Dianthus calocephalus*, *Acanthus dioscoridis* var. *brevicaulis*, *Marrubium astracanicum* subsp. *astracanicum*, *Silene compacta*, *Achillea millefolium*, *Salvia multicaulis*, *Inula graveolens*, *Pisum sativum* var. *pumilio*, *Acantholimon acerosum* var. *acerosum*, *Rosa canina*, *Lamium maculatum*, *Trifolium angustifolium* var. *angustifolium*, *Origanum vulgare* subsp. *hirtum*, *Salvia brachyantha* subsp. *brachyantha*, *Lamium album*, *Salvia sclerae*, *Salvia trichoclada*, *Salvia argentea*, *Melilotus officinalis*, *Rubus sanctus*, *Vicia cracca* subsp. *stenophylla*, *Astragalus kurdicus* var. *kurdicus*, *Mentha longifolia* subsp. *typhoides*, *Melilotus alba*, *Helichrysum plicatum* subsp. *plicatum*, *Thymus haussknechtii*, *Ophrys apifera*, *Stachys lavandulifolia* var. *glabrescens*) oluşturdu. Bu doğal bitkiler 2018 yılının vejetasyon döneminde toplandı, fotoğraflandı, herbaryum tekniğine uygun şekilde kurutuldu ve teşhisleri bitki sistematikçileri Ö.Kılıç ve Ş.Yıldırım ve tarafından Flora of Turkey (Davis, 1965-1985) eserleri kullanılarak yapıldı. Bitkilerin bazılarının fotoğrafları Şekil 1'de görülmektedir. Bitki materyalleri Bingöl Üniversitesi Park-Bahçe Bitkileri Bölümü ve Yıldırım Herbaryumu'nda muhafaza edilmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Hazırlamış olduğumuz bu çalışma, Genç İlçesinde (Bingöl) doğal olarak yetişmekte olan bitkilerin ekonomik değerlerinin ortaya çıkarılması için bir ön çalışma niteliğindedir. Çalışma ilin bitki ürünleri potansiyelini ortaya koyup, bu potansiyelin bilimsel çalışmalarla uygun sektörlerde değerlendirilmeye başlanmasını hedeflemektedir.

Doğaya dönüşümün eylemsel hale geldiği dünyamızda, doğada kendiliğinden yetişen bitkiler, küresel piyasada birçok sektör için önemli bir hammadde konumuna gelmiştir. Özellikle sentetik ve kimyasal içerikli ilaçların, yan etkilerinin ortaya çıkışı tıbbi bitki kullanımını artırmıştır. Son zamanlarda yaşanan gelişmelerle bitkiler, baharat, ilaç sanayi, meşrubat, parfüm, sabun, şekerleme, kozmetik, diş macunu, şifalı ve dinlendirici çay imalatı, esans, aroma, süs ve peyzaj gibi birçok alanda kullanılmaktadır. İnsanların tıbbi bitkilere bu denli yönelişi, dünyada büyük bir pazar yaratmıştır.

Ülkenin sahip olduğu bitki çeşitliğinin yanında, 3000’ni aşan endemik bitkiye sahip olması, ülkeyi doğal olarak küresel bitki ürünleri pazarında rekabetçi kılmaktadır. Ancak ülkemizde doğal olarak yetiştirme alanı bulan bitkilerin ülke ekonomisine katkısı ülkenin sahip olduğu potansiyelin oldukça gerisindedir. Ülkemiz toplam 25 milyar Dolarlık Tıbbi ve Aromatik Bitki pazarında, sadece 100 milyon Dolarlık bir pazar payına sahiptir. Gerçekleştirilen Tıbbi ve Aromatik Bitki ihracatının büyük bir kısmı işlenmemiş ürünlerden oluştuğu için, sektörde ülke ekonomisine yeterince katma değer sağlanmamaktadır.

Bu bağlamda Bingöl ilinin bitki çeşitliliğini ortaya çıkarmak, Genç ilçesinde mevcut ekonomik değeri olabilecek bitkilerin tanımak ve bölgenin bu bakımdan potansiyelini görünür kılmak amacıyla bu çalışmayı hazırlamıştır. Alanda bulunan bazı ekonomik amaçla kullanılan bitkilerin kullanım amaçları:

- *Lamium maculatum* L.
Etken madde: Glikozitler ve flavonoidler
Antioksidan aktivite gösterir.
- *Lotus gebelia* Vent.:
Etken madde: Glikozitler ve flavonoidler
Baklagil yem bitkisi olarak kullanılır. Ham protein oranı oldukça yüksektir.
- *Crateagus monogyna* Jacq.
Etken madde: Aminler, tanenler, vitamin C, triterpen çeşitleri, flavon türevleri
Antioksidan, Kalp yetmezliği, anjina ve aritmiye karşı.
- *Salvia brachyantha* subsp. *brachyantha* (Bordz.) Pobed.
Etken madde: Terpenoidler
Antimikrobiyal aktivite, sitotoksik etki.
- *Salvia trichoclada* L.
Etken madde: Flavanoid, terpenoid, fenolik asit
Antimikrobiyal, antioksidan, antienflamatuar
- *Mentha longifolia* subsp. *typhoides* L.
Etken madde: Timol
Nefes darlığı ve tansiyona karşı, boya sanayisinde siyaha boyamak amacıyla kullanılır.
- *Origanum vulgare* subsp. *Hirtum* (Link)
Etken madde: Karvakrol

Antimikrobiyal, fungusit, antiseptik ve antioksidant

- *Melilotus officinalis* (L.) Desr.
Etken madde: : Melilotin, Flavanoid, terpenoid,
- Antimikrobiyal, fungusit ve antioksidan, antiseptik

Ve bulunan bazı ekonomik amaçla kullanılan bitkilerin listesi:

- *Gundelia asperrima*,
- *Taraxacum hybernum*,
- *Orchis morio subsp. syriaca*,
- *Dianthus carmelitarum*,
- *Convolvulus dorycnium subsp. dorycnium*,
- *Urtica dioica*,
- *Rosa canina*,
- *Lamium maculatum*,
- *Trifolium angustifolium var. angustifolium*,
- *Lamium album*,
- *Salvia trichoclada*,
- *Salvia argentea*
- *Rubus sanctus*,
- *Vicia cracca subsp. stenophylla*,
- *Astragalus kurdicus var. kurdicus*,
- *Mentha longifolia subsp. typhoides*,
- *Melilotus alba*,
- *Helichrysum plicatum subsp. plicatum*,
- *Thymus haussknechtii*,
- *Ophrys apifera*,
- *Stachys lavandulifolia var. glabrescens*
- *Quercus robur subsp. pedunculiflora*,
- *Cicer incisum*,
- *Dianthus calocephalus*,
- *Acanthus dioscoridis var. brevicaulis*,
- *Marrubium astracanicum subsp. astracanicum*,
- *Silene compacta*,
- *Achillea milelifolium*,
- *Salvia multicaulis*,
- *Inula graveolens*,
- *Pisum sativum var. pumilio*,

- *Acantholimon acerosum* var. *acerosum*,

Sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için öncelikle dikkate alınması gereken nokta kendi doğal kaynaklarını korumak ve bu kaynaklardan çevresel tahribata neden olmadan istifade etmektir. Bu kaynaklardan faydalanmanın ve onları korumanın en önemli yolu her şeyden önce sahip olduklarımızın farkında olmaktır. Bu farkındalık gerçekleşmediği takdirde, doğal olarak sahip olduğumuz kaynaklar bilerek veya bilmeyerek tahrip edip yok edebilir ve bu tahribat düşünüldüğünden daha fazla sosyal ve ekonomik bir maliyete karşılık gelebilecektir.

Ülkemizde potansiyelinin çok altında üretim faaliyetini sürdüren süs bitkisi sektörü, ülkemizde tek başına 300 bin istihdam sağladığı düşünülürse, ülkemizde ekonomik bitki potansiyelini tam anlamıyla değerlendirilip, bu potansiyelden ekonomik olarak faydalanırsa, sektörün sağlayacağı sosyal faydalar ülkedeki sosyal refahın gelişimine önemli katkılar sunması mümkündür. Ekonomik değeri ve özellikle de nadir ile endemik bitki taksonları genetik kaynaklarının sistemli olarak toplanması, muhafazası ile değerlendirilmesi doğal bitki örtüsü ile çevreye, ülke, il ekonomisine ve üniversitemizin bu konudaki ihtisaslaşmasına doğrudan katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla her şeyden önce dağlarımızda yetişen bitkilerin bilimsel envanterini çıkarmamızla birlikte, günümüzün artık en önemli ekonomik değeri olan bitki sektörünün gelişmesi ve sektörden gelebilecek katma değer artırılması için ulusal düzeyde üretim olanaklarının artırılması gerekmektedir.

* Bu çalışma Bingöl Üniversitesi Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşması Programı kapsamında (Proje no: PİKOM-Bitki.2018.003) desteklenmiştir

KAYNAKLAR

- Baytop, T. 1999. Türkiye’de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün. Nobel Tıp Kitabevleri, II. Baskı ISBN: 975-420-021- 1. İstanbul, 480s.
- Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., Adıgüzel, N. 2000. Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı, Ankara (Eğrelti ve Tohumlu Bitkiler), Red Data Book Of Turkish Plants (Pteridophyta And Spermatophyta), 246s, Ankara.
- Başer, K.H.C. 1998. Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Endüstriyel Kullanımı. TAB Bülteni, 13-14, ss.19-43.
- Aydın, S. 2004. Anadolu Diyagonalı: Ekolojik Kesinti Tarihsel-Kültürel bir Farklılığa İşaret edebilir mi?, Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi, 17, ss117-137.
- Binici, A., 2002. Baharat Değerlendirme Raporu, Orta Anadolu ihracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, ss.1-37
- Faydaoğlu, E., Sürücüoğlu M.S., Geçmişten Günümüze Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Kullanılması ve Ekonomik Önemi. Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, 2011, 11 (1): 52 – 67

Lamium maculatum L

Lotus gebelia Vent.

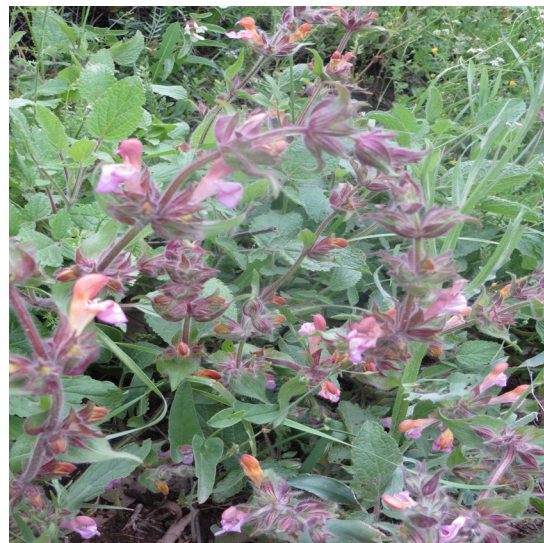
Crateagus monogyna Jacq.

Origanum vulgare subsp. *Hirtum* (Link)

Salvia sclarea L.

Salvia trichoclada L.

Şekil 1: Alandaki bazı ekonomik amaçla kullanılan bitkiler